

آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی

عنوان پژوهش

بررسی مفهوم «حقوق بشر»

شماره مسلسل: ۱۳۹۳۰۰۰۷

تاریخ: ۱۳۹۳/۲/۱

شناسنامه

عنوان:

آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی
بررسی مفهوم «حقوق بشر»

مؤلف:

سیده لطیفه حسینی

ناظر علمی:

علی بهادری جهرمی

دفتر مطالعات نظام سازی اسلامی

شماره مسلسل: ۱۳۹۳۰۰۰۷

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳/۲/۱

پژوهشکده شورای نگهبان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

۲	..... مقدمه
۳	..... چکیده
۴	..... درآمد
۴	۱- مفهوم شناسی حقوق بشر
۶	۲- مفاهیم مشابه
۶	۱- ۲- حقوق طبیعی
۶	۲- ۲- حقوق شهروندی
۷	۳- ۲- حقوق بشردوستانه
۸	۳- تاریخچه حقوق بشر
۱۰	۴- انواع مرسوم حقوق بشر
۱۰	۱- ۴- نسل اول حقوق بشر (حقوق مدنی و سیاسی)
۱۱	۲- ۴- نسل دوم حقوق بشر (حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی)
۱۲	۳- ۴- نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی)
۱۲	۵- مبانی اسلامی و حقوقی حقوق بشر
۱۲	۱- ۵- مبانی اسلامی حقوق بشر
۱۴	۲- ۵- مبانی حقوقی حقوق بشر
۱۶	۶- حقوق بشر در نظام حقوقی ایران
۱۷	۱- ۶- حقوق بشر در قانون اساسی
۱۸	۲- ۶- قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی
۱۸	۳- ۶- حقوق بشر در سایر قوانین موضوعه
۱۹	۷- جمع‌بندی و تحلیل
۲۱	۸- منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۲۳	منابع و مأخذ

مقدمه

در تحقیق و تتبع پیرامون هر گرایش علمی، گام اول آشنایی با مفاهیم پایه‌ای آن علم است. حقوق عمومی به عنوان شاخه و گرایشی از علم حقوق از این قاعده مستثنی نیست و آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی درگاهی برای ورود و اظهارنظر در موضوعات مرتبط با آن می‌باشد.

از سوی دیگر تأسیس حکومتی بر مدار مختصات اوامر الهی نیازمند به نهادها و سازوکارهایی متناسب با آن است. بر این اساس نظام‌سازی اسلامی پس از تشکیل حکومتی بر مبنای اصول و احکام شریعت مقدس اسلامی ضروری به نظر می‌رسد. حرکت در مسیر این امر مستلزم آشنایی با مفاهیم علمی، مطالعه مبانی و نقد و بررسی آنها بر اساس اندیشه ناب اسلامی است. در این میان مفاهیم حقوق عمومی به عنوان گرایش تخصصی رشته حقوق که به بررسی کلان موضوعات مرتبط با حوزه حکومت و حدود اختیار آن، روابط مردم با فرمانروایان و مباحث مشابه آن می‌پردازد از اهمیت والایی برخوردار است.

در همین راستا، موضوع بازخوانی مفاهیم حقوق عمومی در دستور کار دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی مرکز تحقیقات شورای نگهبان قرار گرفته است. هدف از این امر آشنایی با تعاریف مفاهیم، تاریخچه، اقسام و انواع، بررسی مبانی آن در حقوق موضوعه و مطالعه تطبیقی با مبانی اسلامی و بررسی موضوع در قوانین و سازوکارهای حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران و ارائه نقد و تحلیلی اجمالی از آن است تا به این واسطه گام نخست در عرصه نظام‌سازی اسلامی برداشته شود.

«حقوق بشر، حقوق الانسان، Human Rights»

چکیده

حقوق بشر به معنای امتیازات کلی است که هر فرد انسانی طبعاً دارای آن است. دولت‌ها به شیوه‌های مختلف از جمله قانون‌گذاری و پیش‌بینی مکانیزم اجرایی موثر، به تضمین این حق‌ها برای افراد متعهد هستند به همین دلیل است که ادبیات حاکم بر اسناد بین‌المللی حقوق بشر در رابطه با دولت‌ها، ادبیاتی تعهد مدار و نسبت به افراد، ادبیاتی حق محور است. در اسلام حق ثابت و همیشگی خدا است و اوست که انسان را به عنوان اشرف مخلوقات و خلیفه خود بر روی زمین تعیین نموده و، برخوردار از کرامت و صاحب حقوق لازمه شان انسانی می‌داند. نظام جمهوری اسلامی ایران نیز با تاسی از دین مبین اسلام در صدد شناسایی و تضمین انواع حقوق بشر برآمده است.

کلید واژه‌گان: حقوق بشر، مبانی اسلامی، مبانی حقوقی، نظام حقوقی ایران

درآمد

حقوق بشر به معنای امتیازات کلی است که هر فرد انسانی طبعاً دارای آن است. این امتیازات در صورت تحقق، معیار واقعی مشروعیت و ملاک محدودیت اقتدار دولت در قبال افراد است. هرچند ادیان الهی به ویژه اسلام در طول تاریخ منادی مفاهیمی از جمله آزادی، رهایی از بردگی و بندگی غیر از خدا بوده‌اند با این حال اصطلاح حقوق بشر از دو قرن پیش به نظام‌های موضوعه راه یافته است.

بعد از جنگ جهانی دوم با تدوین منشور ملل متحد و به موجب بند ۳ ماده ۱ آن، تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی یکی از اهداف تأسیس سازمان ملل گردید همچنین مقدمه منشور ملل متحد بر حقوق اساسی بشر، حیثیت و ارزش شخصیت انسانی و به تساوی حقوق مرد و زن و همچنین بین ملت‌ها اعم از کوچک و بزرگ تأکید دارد و محور اصلی آینده را بشریت دانسته است. در این راستا ماده ۵۵ منشور در ارتباط با ماده ۱ آن تدوین گردید و به موجب آن حوزه‌های مختلف حقوق بشر، بالا بردن سطح زندگی، فراهم ساختن کار برای حصول شرایط ترقی و توسعه در نظام اقتصادی و اجتماعی، حل مسائل بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و مسائل مربوط به آن‌ها و همکاری بین‌المللی فرهنگی و آموزش و احترام جهانی و موثر به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همه بدون تبعیض از هر حیث مورد تأکید قرار گرفت.

در این مجال ضمن مفهوم شناسی حقوق بشر، ارائه مفاهیم مشابه و بررسی سیر تحول تاریخی آن، مبانی اسلامی و حقوقی حقوق بشر مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت وضعیت حقوق بشر در نظام حقوقی ایران مطمح نظر خواهد بود.

۱- مفهوم شناسی حقوق بشر

حقوق بشر با توجه به ارائه تعاریفی از حق و نگرش راجع به انسان قابل تعریف خواهد بود. برخی مفهوم حق را امتیازی می‌دانند که به حیات و موجودیت هر موجودی تعلق دارد و هر موجودی به لحاظ موقعیت خود آن را نسبت به دیگری مطالبه می‌کند. (بطحائی گلپایگانی، ۱۳۸۳: ۱۱۲) برخی دیگر برای حق معنای اعتباری قائلند و معنای اعتباری حق را اجازه می‌دانند در این معنا زمانی که گفته می‌شود کسی حق دارد یعنی ذی حق اجازه دارد و مانعی در مقابل وی نیست و لازمه آن اختیار شخص به استفاده و عدم

استفاده از آن است.^(۱) (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۱۱۷) در تعریف دیگر حق، ارفاق و امتیازی است که قانون به شخص می‌دهد و از آن پشتیبانی می‌کند در این حالت خصوصیت بارز حق این خواهد بود که نوعی سلطنت، قدرت و اختیار برای دارنده آن به ارمغان می‌آورد. (ورعی، ۱۳۸۱: ۲۹)

به این ترتیب اندیشمندان مسلمان در ارائه تعریف در خصوص حق اتفاق نظر ندارند برخی آن را مشترک معنوی و به معنای اعتبار، حکم یا امتیاز می‌دانند و برخی دیگر آن را مشترک لفظی و به معنای سلطنت یا ولایت می‌دانند. (نبویان، ۱۳۸۸: ۱۲۴) اندیشمندان غرب نیز معانی متعددی برای حق برشمرده‌اند از جمله این که حق، سود یا منفعت، قدرت، ادعا، آزادی و برگ برنده است. (نبویان، ۱۳۸۸: ۱۸۱) حال با توضیح شناخت انسان به عنوان یکی از اجزای حقوق بشر به جمع‌بندی کلی راجع به حقوق بشر خواهیم پرداخت.

شناخت انسان نیز یکی از موضوعات بحث در حوزه حقوق بشر در هر نظام حقوقی است. در حقوق بشر معاصر، شناخت انسان از رهگذر علم و تجربه حاصل می‌گردد و جنبه مادی انسان مورد نظر است. (همان: ۱۳۱) این در حالی است که در اسلام انسان موجودی خداجوی است که دارای وجود مستقل نیست بلکه موجودی است که با خدا ارتباط می‌یابد و به هیچ موجود دیگری وابسته نیست. (جوادی آملی، ۱۳۷۵: ۴-۱۶۱) در اسلام شناخت انسان از طریق ارتباط وی با توحید، نبوت، معاد، مسائل اخلاقی و احکام اجتماعی حاصل می‌گردد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۴۰-۳۲)

با توجه به تعاریف ارائه شده فوق از حق و انسان می‌توان گفت، حقوق بشر عبارت است از سلطه، اختیار، امتیاز و توانایی که انسان از آن برخوردار است. با این تعریف حقوق بشر دارای ویژگی‌هایی است از جمله این که از سنخ امتیاز برای دارنده حق است، تعلق حق به شخص با توان و اختیار وی تلازم دارد و در آخر این که حق بشری امتیاز حمایت شده است. به طور کلی می‌توان گفت حقوق بشر معاصر دربردارنده حقوق افراد در مقابل دولت است و کارکرد اصلی آن تحدید قدرت دولت در مقابل افراد است. به این ترتیب، دولت‌ها متعهدند حقوق بشر را برای افراد تضمین و حمایت کنند. (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۳۱)

۱. اعتبار کننده این اعتبار ممکن است عموم عقلا، افراد خاص و یا شارع باشند. (صراحی، ۱۳۸۵: ۷۸)

۲- مفاهیم مشابه

مفهوم حقوق بشر حاصل تحولاتی است که در نیمه دوم قرن بیستم رخ داد و در پی آن فرد دارنده حق تلقی گردید و دولت‌ها ملزم به شناسایی و تضمین آن‌ها شده‌اند. (موحد، ۱۳۸۱: ۴۰۸) با این تفاسیر قبل از تجلی مفهوم حقوق بشر برای بحث راجع به حقوق انسان از مفاهیمی چون حقوق طبیعی^(۱) سخن به میان می‌آمد. همچنین مفاهیم دیگری نظیر حقوق شهروندی و حقوق بشردوستانه به عنوان مفاهیم مشابه قابل ذکرند.

۱-۲- حقوق طبیعی

حقوق طبیعی عبارت است از حق‌هایی نظیر حق حیات و حق آزادی که به حکم قانون طبیعت به هر فرد انسانی تعلق دارد و نمی‌توان از وی سلب کرد. این نوع حقوق را به اعتبار این‌که از سرشت و فطرت انسان جدایی ناپذیر است، حقوق فطری دانسته‌اند و به اعتبار این‌که عادی‌ترین حقوق است، آن را حقوق طبیعی نامیده‌اند. حق طبیعی که لازمه شخصیت بشر و احترام به وی می‌باشد حداقل حقوقی است که انسان برای برخورداری از یک زندگی شرافتمندانه به آن نیازمند است. (میرموسوی و حقیقت، ۱۳۹۱: ۱۱۶) با توجه به این تعریف حقوق طبیعی از ویژگی لایتغیر، ازلی، ابدی و جهانی بودن برخوردار است و بر حسب مکان و زمان قابل تغییر نمی‌باشد به این معنا که اعتبار این حقوق توسط انسان وضع نمی‌گردد. (هاشمی، ۱۳۸۴: ۱۷۵) بلکه قوانین موضوعه باید در انطباق با این حقوق باشند. (عباسی، ۱۳۹۰: ۴۹) بنابراین در حقوق طبیعی، تمامی حقوق انسانی باید مبتنی بر قوانین انسانی باشد که جملگی آنها نیز در حقوق و در قوانین طبیعی خلقت انسان ریشه دارند. (جاوید، ۱۳۸۷: ۱۶) این دسته از حقوق از آغاز با بشر همراه بوده و دانشمندان در طول قرون و اعصار در صدد کشف آن‌ها بوده‌اند. (جاوید، ۱۳۸۷: ۱۶)

۲-۲- حقوق شهروندی

حقوق شهروندی به معنای تضمین امنیت، حقوق و آزادی‌های فردی شهروندان توسط نهادهای دولتی و حکومتی است. مفهوم حقوق شهروندی دربردارنده رعایت موازین حقوق بشری مندرج در منشور بین‌المللی حقوق بشر و قانون اساسی نسبت به مردم است. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۸: ۱۶) مخاطب حقوق شهروندی، اجتماع و جامعه‌ای است که فرد به عنوان

شهروند به آن تعلق دارد و به عنوان عضو فعالی از اجتماع در کنش و واکنش با دیگران است این درحالی است که مخاطب حقوق بشر همه انسان‌ها صرف‌نظر از تعلق آن‌ها به یک اجتماع خاص است. (معظمی، ۱۳۸۸: ۴۳) تدوین حقوق شهروندی بر دو محور قانون‌مداری و کرامت‌مداری رفتار نهادهای متولی تامین امنیت جامعه نسبت به افراد مبتنی است تا این‌گونه رعایت شان انسانی و حقوق لازم‌ه شان وی قانون‌مند گردد. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۸: ۱۶)

۳-۲- حقوق بشردوستانه

حقوق بشردوستانه، حقوق انسان‌ها در زمان مخاصمات اعم از داخلی و بین‌المللی است که بنا بر جایگاه خود در یک مخاصمه از حیث غیرنظامی بودن یا اسیر بودن، مجروح بودن یا ترک مخاصمه از این حقوق برخوردارند. حقوق انسانی افراد در طول مخاصمات در چهارچوب کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ تعیین یافته‌اند. کنوانسیون اول ژنو در خصوص بهبود وضعیت مجروحان جنگ‌های زمینی، کنوانسیون دوم در خصوص وضعیت مجروحان و بیماران و غرق شدگان جنگ‌های دریایی، کنوانسیون سوم درباره رفتار با اسرای جنگی و کنوانسیون چهارم راجع به حمایت از افراد غیر نظامی در طول مخاصمه است. کنوانسیون‌های چهارگانه بدون پرداختن جزئی به آداب جنگ و ایجاد محدودیت از نظر کاربرد سلاح، تضمین و رعایت حقوق افرادی را که از جنگ دست کشیده‌اند یا به دست دشمن اسیر شده‌اند و همچنین افرادی که در جنگ مشارکتی نداشته‌اند، مورد توجه قرار داده‌اند. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۲۵)

به این ترتیب افرادی که در مخاصمه مشارکت نداشته یا بعد از شرکت ترک مخاصمه نموده‌اند مورد حمایت می‌باشند و باید حریمشان رعایت گردد. مضاف بر آن، باید با آن‌ها انسانی رفتار شود و در صورت نیاز به مراقبت پزشکی یا درمانی، تسهیلات لازم برای آنان فراهم گردد. همچنین با رزمندگانی که در بند اسارت قرار دارند و افرادی که به نحوی از آزادی خویش محروم شده‌اند به طور انسانی رفتار شود و از اعمال هرگونه خشنونت با آنان اجتناب گردد و در صورت تعقیب قضایی از مقتضیات دادرسی عادلانه برخوردار گردند. (محقق داماد، ۱۳۸۳: ۷-۲۶) طرفین مخاصمه در انتخاب ابزار و شیوه جنگی باید از به کارگیری ابزاری که سبب ایجاد صدمات و خسارات زاید می‌شوند، اجتناب نمایند. لازم به ذکر است جمعیت‌های غیرنظامی و اموال ایشان و نیز اماکن غیرنظامی نیز مورد حمایت نظام حقوق بشردوستانه می‌باشد. بنابراین لازم است میان اهداف نظامی و غیرنظامی تفکیک

صورت گیرد و جمعیت‌های غیرنظامی، اموال آن‌ها و اماکن غیر نظامی مورد هدف حمله نظامی قرار نگیرند. (ممتاز و رنجبریان: ۱۳۸۴: ۸-۱۵۴)

۳- تاریخچه حقوق بشر

ایده حقوق بشر به همان قدمت تمدن بشری است اما حقوق بشر به عنوان موضوع مطالعه و تدوین، به تصویب منشور ملل متحد برمی‌گردد. حقوق بشر حقوقی هستند که هر فرد باید در برابر دولت و هر مرجع عمومی دیگر به خاطر عضویت خود در خانواده بشری صرف‌نظر از هر ملاحظه‌ای برخوردار باشد. (Kumar, 2009: 53) به این خاطر یکی از زمینه‌های اصلی تکامل نظام بین‌المللی حقوق بشر، شناسایی آن در قوانین اساسی داخلی دولت‌ها است تا این گونه از اقدام خودسرانه دولت‌ها پیش‌گیری گردد. (Symonides, 2000: 3)

البته بارقه‌های حقوق بشر در سیر تحول تاریخی قبل از ابداع اصطلاح حقوق بشر در نظام مدرن به انحاء گوناگون در قانون حمورابی پادشاه بابل در سال‌های (۱۷۳-۱۶۵۸ ق. م) قابل رؤیت است. در قانون مذکور جامعه به سه بخش انسان‌های آزاد، تابع و برده تقسیم شده است. هر چند منشور حمورابی در موضوع حقوق بشر بسیار ابتدایی است اما نخستین گام به سوی حقوق انسان‌ها محسوب می‌گردد. منشور کوروش کبیر نیز دربردارنده آزادی به عنوان حق بشر است و آزادی ملل در منشور مذکور مورد توجه قرار گرفته است. همزمان منشور کوروش کبیر پس از فتح بابل، نخستین و قدیمی‌ترین سند تاریخی در حوزه حقوق بشر است. در تاریخ رم نیز رد پای از حقوق و تکالیف شهروندان رومی وجود دارد؛ ادیان از جمله مسیحیت نیز منادی صلح و محبت و رهایی انسان‌ها بوده است و اسلام نیز از آغاز ظهور خود ندای آزادی و نجات بشر را سر داده است. (ذاکریان، ۱۳۸۱: ۸-۳۷)

انقلاب کبیر فرانسه نیز یکی از نقاط عطف تاریخ در حوزه حقوق بشر است که به دنبال آن و با صدور با اعلامیه حقوق بشر و شهروند ۱۷۸۹، حقوق بشر به حقوق موضوعه راه یافت و برای مردم حق را شناسایی و برای دولت، تکلیف ایجاد نمود. (Griffin, 2008: 9) اعلامیه استقلال ۱۷۷۶ آمریکا نیز از بنیان‌های نظام بین‌الملل حقوق بشر تلقی می‌گردد. (Symonides, op.cit: 3) میثاق ۱۹۱۹ جامعه ملل نیز به طور ابتدایی حقوق بشر را مورد تاکید قرار داده است و همزمان با تأسیس جامعه ملل معاهدات مربوط به حقوق اقلیت نیز گسترش یافت. (Brownlie, 2003: 530)

بعد از جنگ جهانی دوم، بیم وقوع جنگی دیگر ضرورت تدوین حقوق بشر و حمایت از

آن در برابر مداخله دولت را ایجاب کرد که با تصویب منشور ملل متحد در سال ۱۹۴۵ محقق گردید. (Harris, 2004: 655) به رغم پیش‌بینی رعایت و احترام به حقوق بشر جهانی در منشور ملل متحد، ضرورت وجود و تصویب سندی جداگانه سبب شد کمیسیون حقوق بشر بر اساس ماده ۶۸ منشور ملل متحد،^(۱) ابتدا طرح نخستین (اعلامیه جهانی حقوق بشر) را در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ و طرح دوم را در ۱۹۶۶ و در قالب میثاقین حقوق بشر (میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و پروتکل مربوط به آن و میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) به تصویب رساند. اگرچه اعلامیه جهانی حقوق بشر، معاهده به معنای خاص نبود که بتواند تعهدات حقوقی بر دولت‌ها تحمیل کند لیکن بیان‌گر قواعد حقوق بین‌الملل عرفی عام بود که از قبل به رسمیت شناخته شده‌اند و در عمل از سوی دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی مورد استناد قرار می‌گرفتند. اعلامیه جهانی حقوق بشر هم‌اکنون بهترین وسیله تفسیر مقررات منشور ملل متحد در زمینه حقوق بشر به شمار آمده است. (Shelton, 2008: 6-7)

همچنین کنوانسیون‌های بین‌المللی خاص در جهت تضمین و شناسایی حقوق قشر خاص نظیر کنوانسیون بین‌المللی رفع هر گونه تبعیض نژادی، کنوانسیون رفع کلیه تبعیضات علیه زنان، کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون مربوط به پناهندگان و کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از کشتار جمعی بی‌رحمانه زیر نظر سازمان ملل تصویب شده‌اند. همچنین دولت‌ها در مناطق جغرافیای سیاسی گوناگون جهان که دارای تاریخ و ارزش‌های مشترک بودند، هنجارها و نهادهای منطقه‌ای را در جهت تضمین حقوق بشر توسعه دادند. هر کنوانسیون منطقه‌ای حمایت از حقوق بشر نظیر کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مصوب ۱۹۵۱، کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مصوب ۱۹۶۹ و منشور آفریقایی حقوق بشر و خلق‌ها مصوب ۱۹۸۱، مشتمل بر فهرستی از حق‌ها است که به شیوه بین‌المللی تضمین شده‌اند و حاکی از وظایف دولت‌ها، نهادهای دائمی و آئین رعایت و اجرای آن‌ها می‌باشد.^(۲) (Shelton, 2008: 115)

۱. این ماده مقرر می‌دارد: شورای اقتصادی و اجتماعی کمیسیون‌هایی برای مسائل اقتصادی و اجتماعی و ترویج حقوق بشر، همچنین هر گونه کمیسیون‌های دیگری که برای اجرای وظایفش ضروری باشد تاسیس می‌کند. کمیسیون حقوق بشر نیز بر مبنای همین ماده تاسیس گردید.

۲. البته ترتیبات منطقه‌ای در آسیا نظیر اتحادیه ملت‌های جنوب شرقی آسیا نیز نمود یافته است. دولت‌های عضو از جمله کامبودیا، اندونزی، مالزی، میانمار، فیلیپین، سنگاپور، تایلند و ویتنام در ۱۹ نوامبر ۲۰۱۲ اعلامیه حقوق بشر را صادر کردند و بر احترام به ارتقاء و حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و اصول دموکراسی، حاکمیت قانون و به‌زامداری تأکید کرده‌اند و بر اهمیت تلاش‌های آس آن در ارتقاء حقوق بشر

۴- انواع مرسوم حقوق بشر

حقوق بشر حوزه گسترده‌ای است شامل سه نسل اول (حقوق مدنی و سیاسی)، نسل دوم (حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) و نسل سوم (حقوق همبستگی) می‌باشد که به اختصار در ذیل به آن پرداخته شده است.

۴-۱- نسل اول حقوق بشر (حقوق مدنی و سیاسی)

نسل اول حقوق بشر با تکیه بر اصالت فرد انسانی منادی حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد. این دسته از حقوق از فلسفه حقوق طبیعی لاک، روسو و دیگران برآمده است و به طور سنتی مورد حمایت دولت‌های غربی با رویکرد مکتب لیبرالیسم بوده است. (Harris, op.cit:655) نسل اول حقوق بشر ضامن امنیت و آزادی انسان در مقابل قدرت عمومی و دیگر افراد است. آزادی رفت و آمد، حق حیات، رهایی از شکنجه و دادرسی عادلانه از جمله آن‌ها است. این نسل از حقوق همچنین امکان مشارکت افراد در اداره امور سیاسی را فراهم می‌نماید و با برخورداری آن‌ها، رشد فردی و اجتماعی فرد در جامعه ممکن می‌گردد. به این ترتیب آزادی اندیشه، بیان، آزادی اجتماعات و تشکلات و همچنین حقوق و آزادی‌های سیاسی و انتخاب حاکمان از طریق انتخابات آزاد از جمله حقوق نسل اول است. (هاشمی، پیشین: ۱۶۴)

حق‌های نسل اول از یک سو جزء حق‌های منفی می‌باشند که با عدم مداخله دولت‌ها محقق خواهند شد و از سوی دیگر حق‌های مثبتی هستند که مداخله دولت‌ها صرفاً در جهت تضمین و حمایت آن‌ها مجاز می‌باشد. (قاری سید فاطمی، پیشین: ۵۱) تعهد دولت‌ها در قلمرو حقوق مدنی و سیاسی بیشتر تعهد به حمایت و رعایت این حقوق است تا تعهد به «توسعه» یا اعتلای آن که مختص نسل دوم حقوق بشر است. تعهد دولت‌ها در تدارک

از جمله درخصوص اعلامیه پیشرفت جایگاه زن در منطقه و اعلامیه رفع خشونت علیه زنان در منطقه جنوب شرقی آسیا صحنه گذاشتند. این اعلامیه چارچوبی برای همکاری حقوق بشر در منطقه معرفی شده است. همچنین در این اعلامیه تمام اشخاص در حقوق و کرامت انسانی به این دلیل که آزاد متولد شده‌اند، برابرند و بهره‌مندی از حقوق و آزادی‌ها صرف‌نظر از تمایز نژادی، مذهبی، سیاسی، نسبی، جنسی و سیاسی و دیگر معیارها اعم از اجتماعی، اقتصادی به رسمیت شناخته شده است.

ASEAN Human Rights Declaration, 19 November 2012, at: http://www.asean.org/news/asean_statement_communique/item/asean_human_rights_declaration.

محتوای این دسته از حقوق از نوع تعهد به نتیجه است. به این معنا که قطعی و منجز بوده و منوط به وسیله یا امکانات خاصی نشده است. در بند یک ماده ۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی بیان شده است « دولت‌های طرف این میثاق متعهد می‌شوند که حقوق به رسمیت شناخته شده در این میثاق را در قبال افراد مقیم در قلمرو و تابع حاکمیتشان ... رعایت و تضمین کنند » البته در این مورد نیز باید قوانینی وضع شود یا تصمیماتی اتخاذ گردد تا نهایتاً این حقوق به طور موثر تضمین و رعایت گردد. (همان: ۴۲)

۲-۴- نسل دوم حقوق بشر (حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی)

نسل دوم حقوق بشر که شامل حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی هستند در قرن بیستم و با ظهور سوسیالیسم به رسمیت شناخته شد. اگرچه ماهیت نسل دوم حقوق بشر مورد تردید برخی دولت‌ها بود با این حال این نسل حقوق بشر در اعلامیه جهانی حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مصوب ۱۹۶۶ مبین وجود آن است و از موقعیتی برابر نسبت به حقوق مدنی و سیاسی برخوردار است. (Harris, ۱۹۳۰ op.cit: 655) حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در جریان بحران بزرگ اقتصاد سال ۱۹۲۹-۱۹۲۹ به رسمیت شناخته شد شامل حقوق اقتصادی نظیر حق داشتن حداقل رفاه یا امکانات معیشتی، آزادی کسب و کار و حق مالکیت، حقوق اجتماعی شامل حقوق و آزادی‌های مربوط به کارگران و حقوق فرهنگی از جمله حق بهره‌مندی از آموزش و پرورش، فرهنگ، حق حفاظت از محصولات علمی، فرهنگی، هنری و غیره می‌شود. (عباسی، پیشین: ۲۶۷)

برخلاف نسل اول حقوق بشر، تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مستلزم مداخله ایجابی دولت و به‌کارگیری کلیه امکانات موجود است. دولت‌ها مکلفند که با سعی و کوشش خود و از طریق همکاری بین‌المللی، خصوصاً در طرح‌های اقتصادی و فنی، با بهره‌برداری از حداکثر منابع موجودی که دارد، به منظور تحقق کامل حقوق شناخته شده در این میثاق و با استفاده از کلیه عوامل مناسب، خصوصاً با وضع مقررات قانونی، اقدام نماید. (میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، ۱۹۶۶، بند یک ماده ۲) بنابراین تعهد دولت در چارچوب تعهد به وسیله معنا می‌یابد که به موجب آن مکلف است تمام تلاش خود را برای تحقق محتوی آن به کارگیرد این گونه است که این نسل از حقوق بشر حق‌های مثبت لقب گرفته‌اند زیرا با مداخله ایجابی دولت محقق می‌گردند. (قاری سید فاطمی، پیشین ۵۱-۵۰)

۳-۴- نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی)

شرایط و تحولات بعد از جنگ جهانی دوم، از بین رفتن رقابت‌های بلوک شرق و غرب و نیز فعالیت بیش از پیش کشورهای در حال توسعه، تولد و تکوین نسل سوم حقوق بشر را در اواخر سال ۱۹۷۰ به همراه داشت. (عباسی، پیشین: ۳۶۳) ایده نسل سوم حقوق بشر که عمدتاً مورد حمایت کشورهای در حال توسعه است حاکی از آن است که علاوه بر حقوق فردی (نسل اول و دوم حقوق بشر) حقوق گروهی و جمعی نظیر حق تعیین سرنوشت، حق توسعه، حق صلح و حق بر محیط زیست سالم نیز حق‌های بشری محسوب می‌گردند و مستلزم تعبیه مکانیزم اجرایی مناسب برای حمایت از آن‌ها می‌باشند. (Harris, op.cit: 656)

۵- مبانی اسلامی و حقوقی حقوق بشر

۱-۵- مبانی اسلامی حقوق بشر

کرامت ذاتی انسان‌ها، جاودانگی انسان، ارتباط تکوینی انسان با مجموعه هستی و عدل از جمله مبانی توجیهی حقوق بشر در اسلام می‌باشند که در ذیل به آن‌ها پرداخته شده است.

۱-۱-۵- کرامت ذاتی انسان‌ها

کرامت که دارای گستره‌ای به وسعت زندگی انسان است مبنا و منشا بسیاری از حقوق بشر می‌باشد. کرامت به معنای برتری، تقدم و احترام به انسان است. (عباسی، پیشین: ۸۵) از این رو انسان گوهر برین موجودات جهان به شمار می‌رود. (جوادی آملی، پیشین: ۲-۱۶۱) آیاتی از قرآن، انسان را به عنوان موجودی دارای کرامت و خلیفه خداوند بر روی زمین معرفی کرده است. همین ویژگی سبب تمایز وی از سایر موجودات شده است.^(۱)

برتری جوهر ذاتی انسان در نظر خالق هستی تا آنجاست که روح خود را در انسان دمید و به تمام فرشتگان امر فرمود که بر چنین آفریده‌ای سجده کنند.^(۲) خداوند خود را به خاطر

۱. انی جاعل فی الارض خلیفه (بقره، ۳۰)، لقد کرما بنی آدم و جعلناهم فی البرّ و البحر ورزقناهم من طیبات و فضلناهم علی کثیر من خلقنا تفضیلاً « ما به تحقیق به فرزندان آدم کرامت بخشیدیم و آنان را در خشکی و دریا به حرکت درآوردیم و از مواد پاکیزه برای آنان روزی مقرر ساختیم و آنان را بر بسیاری از موجوداتی که آفریدیم برتری دادیم » (اسراء، ۷۰)

۲. اذ قال ربک للملائکه انی خالق بشرا من طین فاذا سویته و نفخت فیه من روحی فقعواله الساجدین « هنگامی که انسان کالبدش از خاک و آب آفریده شد از روح خویش بر او دمیدیم » (حجر، ۲۹)

آفرینش انسان احسن الخالقین نامید.^(۱) همچنین آیاتی نیز در قرآن وجود دارد که به طور غیرمستقیم به کرامت انسان اشاره دارد. (عمید زنجانی، ۱۳۸۹: ۲۱۰)^(۲) اما نباید از نظر دور داشت که کرامت در بینش توحیدی با بینش اومانیستی متفاوت است، «در بینش توحیدی انسان بنده خداست و کرامت انسان نیز ناشی از بندگی خداست. در نتیجه هر چیزی که در مسیر بندگی خدا نباشد، بر خلاف کرامت انسانی است و هر چیزی که انسان را در مسیر تحقق بندگی خدا قرار دهد، در مسیر کرامت انسانی است». (کعبی، ۱۳۸۳: ۹۰) لازم به ذکر است مطابق بند ۶ اصل دوم قانون اساسی، یکی از پایه های نظام جمهوری اسلامی ایران نیز کرامت و ارزش انسانی است.

۲-۱-۵- جاودانگی انسان

بقای روح یک مساله اصلی و کلی در کل خلقت انسانی است و همین اصل یکی از مبانی حقوق بشر در اسلام است. رویکرد اسلام به انسان با رویکرد مکاتب دیگر به ویژه اومانیستی متفاوت است. قرآن کریم انسان را موجودی با روح جاویدان می داند که بعد از گذار از این جهان به جهان دیگر می رود و در آن جاودانه می ماند. انسان نیز در نهاد خود خواستار جاودانگی است اما این جاودانگی محدود به زندگی این دنیا نیست بلکه انسان مانند مسافری مدتی را در این دنیا سپری می کند تا در نهایت به دیدار حق تعالی بشتابد.^(۳) (جوادی آملی، پیشین: ۱۶۴)

برمبنای جاودانگی خلقت هستی است که حق تعبیر به هر چیز ثابت و پایدار شده است با همین تعبیر نیز از خدا در قرآن یاد شده است. (همان: ۷۵) بر این اساس پیدایش مجموعه هستی و موجودات اتفاقی نیست بلکه به سوی خالق هستی در حال حرکت می باشند. انسان نیز به عنوان اشرف مخلوقات در سیر تکاملی به سوی خالق هستی که کمال مطلوب اوست، در حال حرکت است. همین هدفمندی نظام خلقت و جاودانگی آن ایجاب می کند که خالق انسان، استعدادها و حقوق لازم را برای رسیدن انسان به کمال در وی و برای وی در نظر گیرد. (میرموسوی و حقیقت، پیشین: ۶-۵۵) و این حقوق نیز باید با روح خداجویی وی

۱. مومنون، ۱۳.

۲. و لاتقولن لمن القی الیک السلام لست مومنا (نساء، ۹۴)

۳. یا ایها الانسان انک کادح الی ربک کدحا فملاقیه «ای انسان! تو به سوی پروردگار خویش با رنج بسیار راه می سپری و عاقبت با او دیدار خواهی کرد» (انشقاق، ۶)

سازگاری کامل داشته باشد. (جوادی آملی، پیشین: ۱۶۳)

۳-۱-۵- ارتباط تکوینی انسان با مجموعه هستی

در اسلام حقوق بشر بر مبنای ارتباط تکوینی انسان با مجموعه هستی به رسمیت شناخته شده است از آن جهت که انسان فرد نیست و با تمام هستی در ارتباط است. به این ترتیب برای موجودی با چنین ویژگی نمی توان حقوقی جدای از دیگر اجزای هستی در نظر گرفت. از آنجایی که ارتباط انسان با نظام هستی ناگسستنی است نمی توان پذیرفت که انسان در انجام هر کاری آزاد و خودسر باشد. (جوادی آملی، پیشین: ۱۶۶) نتیجه وجود و پذیرش چنین مبنایی این خواهد بود که در تدوین و تعیین حقوق بشر باید به جهان بینی پیوند انسان با جهان توجه شود.^(۱) (همان: ۸۹) این درحالی است که فردگرایی بر جدایی انسان از جهان طبیعی مبتنی است.^(۲) (میرموسوی و حقیقت، پیشین: ۱۸۲)

۲-۵- مبانی حقوقی حقوق بشر

کرامت انسانی، حقوق طبیعی، برابری و آزادی (فاعلیت) انسان به عنوان مبانی حقوقی برخورداری وی از حقوق بنیادین قابل ذکرند.

۱-۲-۵- کرامت انسانی

در اسناد بین المللی حقوق بشر از جمله مقدمه اعلامیه جهانی حقوق بشر، کرامت و حیثیت ذاتی انسان ها مبنای برخوردای آنها از حقوق یکسان و انتقال ناپذیر ذکر شده است؛ اعلامیه مذکور به عنوان نقطه عطف تدوین حقوق بشر جهانی، شناسایی کرامت ذاتی کلیه اعضای خانواده بشری را اساس آزادی، عدالت و صلح در جهان می داند. کرامت انسانی در

۱. آیات قرآن نیز حاکی از توجه به حیات جامعه است. از جمله آیه ۳۴ سوره اعراف با این مضمون که هر امت و جامعه ای مدت و پایانی دارد. پس از آن که پایان کارشان فرا رسید ساعتی عقب تر و جلوتر نمی افتند. «و لکل امه اجل فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعه و لا يستقدمون». همچنین آیه ۲۸ سوره جاثیه که هر امت و جامعه ای را به سوی «کتاب» و نوشته خودش برای رسیدگی می خواند. «کل امه جائیه کل امه تدعی الی کتابها». یا آیه ۱۰۸ سوره انعام که می فرماید عمل هر امتی را برای خود آنها زیبا قرار دادیم. «ربنا لکل امه عملهم».

۲. اصطلاح فردگرایی از جمله وجوه بارز دوران جدید است که بر تمام پدیده های ذی ربط از جمله حقوق بشر تاثیر گذارده و بیان گر نوعی گرایش فکری است که بر اساس آن فرد، فارغ از دخالت دیگران تصمیم گرفته و روش خود را برمیگزیند. (میرموسوی و حقیقت، پیشین: ۱۰-۱۰۸)

مکتب اومانیستی با آزادی انسان و حاکمیت وی بر سرنوشت خود معنا می‌یابد. تا حدی که انسان آغاز و پایان هستی محسوب می‌گردد. (کعبی، پیشین: ۴-۸۳)

۲-۵- حقوق طبیعی

نماینده اصلی تئوری حقوق طبیعی در دنیای مدرن، جان لاک بود که فلسفه خود را در چارچوب انسان‌گرایی قرن ۱۷ توسعه داد. حقوق طبیعی از آن جهت که از طبیعت انسان سرچشمه می‌گیرد و در قانون طبیعت یافت می‌شود مبنایی حقوقی برای برخورداری انسان‌ها از حقوق بشر تلقی گردیده است. (Symonides, op.cit:37) حقوق طبیعی بازتاب نظم طبیعی جهان هستی است و مبتنی بر این دیدگاه است که انسان جزئی از نظام هماهنگ هستی است. (هاشمی، پیشین: ۷۶) به عبارت دیگر طبیعت می‌تواند سرچشمه حقی باشد که الاهیون آن را به خدا منتسب می‌کنند. بر اساس این دیدگاه انسان نیز جزئی از طبیعت و حامل قوانین طبیعی در خود است. (جاوید، پیشین: ۶-۹۵)

۳-۲-۵- برابری

یکی از زمینه‌ها و مبانی اصلی و اساسی حقوق و آزادی‌های فردی، برابری انسان‌ها است، برابری از ارزش‌های بنیادین حقوق بشر مدرن است و بیان می‌شود انسان‌ها از آن جهت که برابر متولد شده‌اند از حقوق برابر برخوردارند. به موجب ماده اول اعلامیه جهانی حقوق بشر انسان‌ها از لحاظ حیثیت و حقوق برابرند. این برابری شامل تساوی همه افراد در برابر قانون و حمایت یکسان قانونی از همگان است. اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز در ماده ۱ همگان را، در اصل شرافت انسانی و بدون هرگونه تبعیض با یکدیگر برابر می‌داند و اعلام می‌دارد هرگونه تبعیض از لحاظ نژاد، رنگ، زبان، جنس، اعتقاد دینی یا وابستگی سیاسی ممنوع است.^(۱) (هاشمی، پیشین: ۲۱۸)

برابری به معنای حقوق یکسان برای همگان و شرکت برابر افراد در شکل‌گیری جامعه است. (میرموسوی و حقیقت، پیشین: ۱۱۸)

۱. ماده ۲۶ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز بر رفع هرگونه تبعیض و حمایت موثر و مساوی از افراد فارغ از هرگونه تمایز نژادی، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقاید سیاسی، عقاید دیگر، اصل و منشأ ملی یا اجتماعی، مکتب، نسب یا هر وضعیت دیگر تأکید کرده است. (مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، ۱۳۸۱: ۱۰۴)

۴-۲-۵- آزادی (فاعلیت انسان)

آزادی و فاعلیت انسان به این معنا است که انسان بتواند بر سرنوشت خود حاکم باشد و برنامه زندگی خود را طراحی کند و امکان عملی کردن آن را داشته باشد. البته حاکمیت شخص بر خود به تحدید آزادی دیگران نیز منجر می‌شود به این معنا که شخص با دارا بودن آزادی علاوه بر این که اعمال و امور خود را در اختیار می‌گیرد آزادی وی متضمن یک حدی از کنترل دیگران نیز می‌باشد. (راسخ، ۱۳۸۱: ۱۹۰)

آزادی به تعبیر منتسکیو عبارت است از « اختیار عمل در آنچه انسان باید بخواهد، و مجبور نبودن در آنچه که نباید بخواهد » (موحد، پیشین: ۱۶۷) نمود آزادی از یک طرف فقدان محدودیت و مانع برای رسیدن به خواسته‌های انسان است و از طرف دیگر به معنای تصمیم‌گیری به دور از مداخله دیگران است به این معنا که هر کس حاکم بر سرنوشت خود می‌باشد. (میرموسوی و حقیقت، پیشین: ۱۱۷). به موجب آزادی است که افراد امکان می‌یابند استعداد و توانایی‌های طبیعی و خدادادی خود را به کار گیرند. این استعدادها و توانایی‌ها همان حقوقی هستند که انسان‌ها از آن برخوردارند و این گونه آزادی مبنایی بر حقوق بشر می‌شود و حقوق بشر لازمه آزادی انسان. نتیجه برخورداری انسان از آزادی این خواهد بود که امکان سلب آن برای واضعان قانون وجود ندارد و دولت نیز نباید مانعی در برابر آن به وجود آورند. (هاشمی، پیشین: ۱۰-۲۰۹)

اعلامیه جهانی حقوق بشر ضمن تاکید بر اصل آزادی در مقدمه خود اعلام می‌دارد که تمام افراد بشر آزاد متولد می‌شوند و در ماده ۱ نیز انسان را برخوردار از انواع آزادی‌ها می‌داند. البته لازم به ذکر است این آزادی مطلق و نامحدود نمی‌باشد به موجب بند ۲ ماده ۲۹ امکان محدودیت آزادی‌ها به وسیله قانون و برای حفظ و تامین نظم و اخلاق عمومی در یک جامعه دموکراتیک وجود دارد. (مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، ۱۳۸۱: ۷۷)

۶- حقوق بشر در نظام حقوقی ایران

حقوق‌های بشری صرف‌نظر از مبنا و ماهیت خود نیاز به تضمین و رعایت دارند؛ به همین منظور با نظام حقوقی ارتباط می‌یابند و متعین می‌گردند. یکی از شیوه‌های تضمین و شناسایی این حقوق در نظام‌های داخلی، تجلی آن در قانون اساسی و قوانین موضوعه و مدون است. نظام جمهوری اسلامی ایران نیز بر اساس اعتقاد دیرینه‌اش به حکومت حق و عدل قرآن و با تاسی از کامل‌ترین دین یعنی اسلام در قانون اساسی و دیگر قوانین موضوعه مصادیق مختلف

حقوق بشر را مبتنی بر اندیشه اسلامی به رسمیت شناخته است و زمینه‌های تضمین قانونی آن را فراهم نموده است که در ذیل به آن پرداخته شده است. نظام جمهوری اسلامی ایران تضمین و رعایت حقوق بشر را حتی برای غیر مسلمانان تا جایی که بر ضد اسلام و جمهوری اسلامی ایران توطئه و اقدام نکنند به موجب اصل ۱۴ قانون اساسی پیش‌بینی کرده است و رعایت حقوق انسانی، اخلاق حسنه، قسط و عدل را نسبت به غیر مسلمانان لازم دانسته است. همچنین اسلام با قبول اصل امر به معروف و نهی از منکر، آزادی بیان را در مسیر مصالح جامعه و جلوگیری از انحطاط جامعه هدایت کرده است. (اصل ۸ قانون اساسی)

۱-۶- حقوق بشر در قانون اساسی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به عنوان سند حقوقی نظام سیاسی ایران در اصول متعدد از جمله فصل سوم (اصول ۱۹ الی ۴۲) و پاره‌ای اصول دیگر، جایگاه ویژه‌ای برای انواع حقوق بشر نظیر حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم قائل شده و ضمن اشاره به کرامت انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در پیشگاه خدا به عنوان یکی از پایه‌های نظام در اصل دوم، در اصل نهم نیز آزادی را یکی از محورهای اصلی و غیرقابل سلب نظام سیاسی کشور معرفی کرده است. اهم حق‌های شناخته شده از این قرارند:

لزوم تامین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی توسط دولت (بند ۷ اصل ۳)، تضمین امنیت عمومی شامل حیثیت، جان، حقوق، مسکن و شغل اشخاص (اصل ۲۲)، داشتن مسکن متناسب با نیاز (اصل ۳۱)، امنیت قضایی و تضمین اصل برائت (اصل ۳۷)، منع بازداشت غیرقانونی (اصل ۳۲)، محاکمه عادلانه با حق انتخاب وکیل (اصل ۳۵)، علنی بودن محاکم (اصل ۱۶۵)، قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها (اصول ۳۶ و ۱۶۹)، امنیت متهمین و محکومین (اصول ۳۸ و ۳۹)، منع شکنجه (اصل ۳۸) و ممنوعیت تفتیش عقاید (اصل ۲۳)، آزادی‌های عقیده (اصل ۲۳)، بیان و اطلاعات (اصل ۲۴)، احزاب و تشکل (اصل ۲۶) و اجتماعات (اصل ۲۷). اصل ۴۶ قانون اساسی

حقوق و آزادی‌های افراد در اداره کشور و اشتغال به مشاغل عمومی (اصول ۶، ۷، ۵۶، ۶۲، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۱۴ و ...)، حقوق اقتصادی و اجتماعی از جمله حق اشتغال و آزادی کار (اصل ۲۸)، منع کار اجباری (بند ۴ اصل ۴۳)، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده (اصول ۳۰ و ۴۳).

حقوق اقشار خاص از جمله زنان و کودکان در همه جهات (اصل ۲۱)، اقلیت‌ها (اصول ۱۲ الی ۱۴)، حق برابر اقوام و قبایل (اصل ۱۹) و پناهندگان (اصل ۱۵۵).

۲-۶- قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی

قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در قالب یک طرح قانونی در ۱۵ اردیبهشت ۱۳۸۳ توسط نمایندگان مردم در مجلس شورای اسلامی تصویب شد. این قانون مشتمل بر ماده واحده پانزده بندی است و از جمله بر رعایت حقوق مظنونان، متهمان و محکومان در بستر عدالت کیفری که در قوانین و مقررات شکلی گنجانده شده، تاکید کرده است. (نجفی ابرندآبادی، پیشین: ۱۶) منع اتهام سازی واهی، دستگیری‌ها و بازداشت‌های فراقانونی و خودسرانه (بند ۱)، منع خشونت، اذیت و آزار و شکنجه (بندهای ۶ و ۱۰) و منع نقض حریم خصوصی (بندهای ۸ و ۱۱) از جمله حق‌های مندرج در قانون مذکور است که برگرفته از قانون اساسی و سایر قوانین موضوعه می‌باشد.

۳-۶- حقوق بشر در سایر قوانین موضوعه

قوانین موضوعه از جمله قانون مدنی، مجازات اسلامی و کار در جهت تحقق اصول قانون اساسی در حوزه حق‌های بشری به تضمین عینی و اجرایی آن پرداخته‌اند. به موجب ماده ۹۵۹ قانون مدنی «هیچ کس نمی‌تواند به طور کلی حق تمتع و یا حق اجرای تمام یا قسمتی از حقوق مدنی را از خود سلب کند» همچنین امکان سلب حریت وجود ندارد (ماده ۹۶۰ قانون مدنی). قانون مجازات اسلامی، آیین‌نامه قانون و مقررات اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۷۲ و اصلاحی سال ۱۳۸۴ قوه قضاییه نیز شکنجه و رفتارهای غیر انسانی را ممنوع نموده‌اند و برای مرتکبین مجازات تعیین شده است. همچنین به موجب قانون تعزیرات، تهمت، افتراء و هجو افراد ممنوع و قابل مجازات است. (مواد ۶۹۷ الی ۷۰۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲)

حقوق دیگر از جمله حق مالکیت خصوصی و تصرف در آن (مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی)، حق آزادانه ازدواج (مواد ۱۰۷۰، ۱۰۴۱، ۱۰۳۵ قانون مدنی)، شناسایی احزاب^(۱) (ماده ۱ قانون احزاب)، تأمین آزادی بیان و نشر افکار در صدا و سیما به موجب قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۶۱، حق

۱. به موجب ماده ۱ قانون فعالیت احزاب، حزب، جمعیت، انجمن، سازمان سیاسی و ... تشکیلاتی هستند که دارای برنامه و اساسنامه بوده و توسط یک گروه از اشخاص حقیقی معتقد به آرمان‌ها و مشی سیاسی معین تأسیس شده و اهداف، برنامه‌ها و رفتار آن‌ها به صورتی به اصول، اداره کشور و خط و مشی کلی نظام جمهوری اسلامی ایران مربوط باشد.

دسترسی به اطلاعات عمومی (ماده ۲ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸)، حق پناهندگی^(۱) (بند ج ماده ۱۲۲ قانون کار)، منع کار اجباری (ماده ۶ قانون کار)، حق بهداشت و درمان (ماده ۱ قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۴) به رسمیت شناخته شده‌اند.

همچنین نظام جمهوری اسلامی ایران عضو برخی کنوانسیون‌های بین‌المللی در حوزه حقوق بشر است. از جمله آنها قراردادهای بین‌المللی پاریس و ژنو راجع به جلوگیری از رفتار جنایت‌آمیز نسبت به زنان و کودکان مصوب ۱۹۲۱، جلوگیری از معامله و اغوای نسوان کبیره مصوب ۱۹۲۱، کنوانسیون منع بردگی و برده فروشی و عملیات و دستگاههای مشابه بردگی مصوب ۱۹۵۶، کنوانسیون مربوط به رفع هرگونه تبعیض نژادی مصوب ۱۹۶۵، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶، کنوانسیون وضع پناهندگان مصوب ۱۹۵۱ و پروتکل مصوب ۱۹۶۱ آن، کنوانسیون بین‌المللی علیه آپارتاید در ورزش مصوب ۱۹۷۷، کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹ و کنوانسیون مربوط به حقوق معلولان مصوب ۲۰۰۶ می‌باشند.

۷- جمع‌بندی و تحلیل

در تبیین حقوق بشر، تجزیه اجزای آن یعنی حق و انسان لازم است. حق، اختیار، توانایی، استعداد، امتیاز و سلطه محسوب می‌گردد و انسان به عنوان موجود ناطق دارای کرامت ذاتی، اشرف مخلوقات و متمایز از سایر موجودات هستی اما مرتبط با جهان هستی صاحب این حقوق به شمار می‌رود. این موجود برتر، دارای روحی جاودان است که به سرمنشا و خالق خود تعلق دارد و چند صباحی را در این جهان مهمان است. لازمه تعلق انسان به خالق هستی رهای وی از هرگونه بردگی و بندگی غیر خداست. چنین موجودی تکویناً آزاد آفریده شده است. این مبانی، بهره‌مندی انسان‌ها از حقوق ذاتی و طبیعی خود را توجیه می‌کند.

وضع اصطلاح حقوق بشر که به دو قرن پیش باز می‌گردد منادی توجه به انسانی است که اسلام از آغاز ظهورش ارزش و شان وجودی وی را فریاد می‌زد.

۱. به موجب بند ج ماده ۱۲۲ قانون کار « وزارت کار می‌تواند نسبت به صدور، تمدید و تجدید پروانه کار پناهندگان سیاسی به شرط داشتن کارت معتبر پناهندگی و پس از موافقت کتبی وزارت کشور و امور خارجه اقدام نماید.

حقوق بشر یا حقوق انسان‌ها صرف‌نظر از مبنا و ماهیت آن به تضمین نیازمندان. این در حالی است که تضمین آن در جامعه بین‌المللی با فراز و فرودهایی روبه‌رو بوده است؛ نظام بین‌المللی حقوق بشر قواعد سنتی مربوط به حاکمیت دولت را به چالش کشاند. این قواعد سنتی، در وهله اول حقوق بین‌الملل را حقوق اولیه مربوط به حاکمیت دولت‌ها می‌دانست که در آن بازیگران غیر دولتی به ویژه افراد نقش محدودی ایفا می‌کردند. (Rehman, 2010:3-5) بعد از جنگ جهانی دوم تعیین حقوق بشر با تصویب منشور ملل متحد و اسناد بین‌المللی حقوق بشری شکل دیگری به خود گرفت و دولت‌ها، متعهد اصلی حمایت و رعایت حقوق بشر معرفی شدند. آنچه در اجرای تعهد دولت‌ها برای تضمین و رعایت این حقوق اهمیت دارد، پیش بینی حقوق بشر در نظام‌های داخلی و تعبیه مکانیزم اجرایی و نظارتی موثر است.

بدیهی است تفاوت نظام‌های حقوقی دولت‌ها زمینه تفاسیر گوناگون و گاهی موسع از حق‌های تضمین شده را فراهم می‌کند. با این حال مسلم است که شناسایی حداقل حقوق با تعبیر حقوق بنیادین از جمله حق حیات، منع بردگی و منع شکنجه مورد تاکید و تایید همگان می‌باشد و دولت‌ها در نظام داخلی خود باید با پذیرش همین رویکرد به تضمین حقوق بشر بپردازند. در اسلام نیز انسان‌ها ذاتاً در انسانیت برابرند و نابرابری‌های حقوقی دلیل برتری عده ای بر عده دیگر نیست بلکه ملاک ارزیابی، ارزش انسان‌ها و تکامل در رشد روحی آن‌ها است.^(۱) (جوادی آملی، پیشین: ۲۳۶) زمینه‌های برابری انسان‌ها در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران نیز نمایان است. مردم ایران... از حقوق مساوی برخوردارند (اصل ۱۹) و « همه افراد ملت، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند » (اصل ۲۰) همچنین بر رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه‌های مادی و معنوی تاکید شده است. (بند ۹ اصل ۳) همچنین تاکید اسلام بر روح انسان، رشد و تعالی وی سبب شده است در شناسایی حقوق بشر از دیدگاه اسلام صرفاً به جسم مادی و نیازهای دنیوی انسان توجه

۱. در روایات نیز بر برابری تاکید شده است « حضرت علی (ع) در فرمان خویش به مالک اشتر هنگام انتصاب وی به فرمانروایی مصر می‌فرماید « مهربانی و خوشرفتاری و نیکویی با رعیت را در دل خود جای ده و مبادا با ایشان چون جانور درنده بوده، خودشان را غنیمت دانی، آنان دو دسته‌اند یا برادر دینی تو هستند یا همانند تو در خلقت » (عباسی، پیشین: ۸۸)

نشود بلکه حیات وی علاوه بر حیات مادی شامل حیات معنوی نیز باشد و رعایت حیات مادی و معنوی انسان، حق و تکلیف انسان‌ها محسوب گردد. (جوادی آملی، پیشین: ۲- ۱۸۱) تفاوت در تفسیر از آزادی نیز در اسلام و مکتب اومانیستی موضوع دیگر قابل ذکر است. آزادی از دیدگاه اسلام به معنای رها شدن از بردگی و اطاعت از غیر خداست در حالی که در دیدگاه اومانیستی یا انسان‌گرایانه آزادی انسان به معنای توان همه‌جانبه وی در انتخاب هر چیز از جمله بردگی غیر خدا است. (جوادی آملی، پیشین: ۹۰- ۱۸۹)

البته در نظام حقوق بشر رایج نیز حقوق و آزادی‌های فردی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نامحدود و مطلق نیستند بلکه با توجه به عواملی نظیر امنیت ملی، نظم عمومی، و حفظ آزادی‌های دیگران به موجب قانون قابل تحدید و تقیید می‌باشند. مضاف بر آن، محدودیت‌های ناشی از توسعه نیافتگی و فقدان امکانات مادی و طبیعی هر کشور، مانعی بر سر راه تحقق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خواهد بود به همین خاطر است که در تحقق این دسته از حقوق دولت‌ها باید با توسل به تمام امکانات خود اهتمام لازم را به کار گیرند.

۸- منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر

۱. جوادی آملی، فلسفه حقوق بشر، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۵.
۲. جاوید، محمد جواد، نظریه نسبت در حقوق شهروندی تحلیلی مبتنی بر اطلاق در حقوق طبیعی، تهران: گرایش، ۱۳۸۷.
۳. حائری شیرازی، محی الدین و دیگران، رویکرد متعالی فقه اسلامی به حقوق بشر، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۰.
۴. عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰.
۵. فلسفی، هدایت الله، تدوین و اعتلای حقوق بشر در جامعه بین المللی، مجله تحقیقات حقوقی، سال ۷۵- ۷۴، شماره ۱۷- ۱۶.
۶. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، جلد ۱، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸.
۷. مصباح یزدی، محمد تقی، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.
۸. میرموسوی، سید علی، حقیقت، سید صادق، مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر

- مکاتب، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۹۱.
۹. مرکز مطالعات حقوق بشر و انجمن علمی دانشجویی حقوق دانشگاه تهران، مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی، تهران: گرایش، ۱۳۸۸.
۱۰. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴.

منابع و مأخذ

منابع فارسی

کتاب

قرآن مجید

۱. ابراهیمی، جهان‌بخش، سیری در حقوق بشر، تهران: انتشارات زوار، ۱۳۸۲.
۲. بطحائی گلپایگانی، سید محمد هاشم، اسلام و حقوق بشر: مجموعه مقالات حقوق بشر در جهان امروز، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۳.
۳. جواد آملی، فلسفه حقوق بشر، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۵.
۴. جاوید، مجمد جواد، نظریه نسبیت در حقوق شهروندی تحلیلی مبتنی بر اطلاق در حقوق طبیعی، تهران: گرایش، ۱۳۸۷.
۵. حائری شیرازی، محی الدین و دیگران، رویکرد متعالی فقه اسلامی به حقوق بشر، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۶. ذاکریان، مهدی، حقوق بشر در هزاره جدید، تهران: دانشگاه تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۸۱، ۱۳۹۰.
۷. صراحی، سیف‌الله، حق، حکم و تکلیف: گفتگو با جمعی از اساتید حوزه و دانشگاه، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵.
۸. عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰.
۹. عمید زنجانی، عباسعلی، ابعاد کرامت انسانی از منظر اسلام، مجموعه مقالات به مناسبت روز جهانی حقوق بشر، تهران: گرایش، ۱۳۸۹.
۱۰. قاری سید فاطمی، سید محمد، حقوق بشر در جهان معاصر، جلد ۱، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۸.
۱۱. مصباح یزدی، محمد تقی، نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.
۱۲. موحد، محمد علی، در هوای حق و عدالت، از حقوق طبیعی تا حقوق بشر، تهران: نشر کارنامه، ۱۳۸۷.
۱۳. میرموسوی، سید علی، حقیقت، سید صادق، مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۹۱.
۱۴. مرکز مطالعات حقوق بشر و انجمن علمی دانشجویی حقوق دانشگاه تهران، مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی، تهران: گرایش، ۱۳۸۸.
۱۵. مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، زیر نظر اردشیر امیر ارجمند، جلد اول، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۱.
۱۶. نویان، سید محمود، حق و چهار پرسش بنیادین، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

(ره)، ۱۳۸۸.

۱۷. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴.

۱۸. ورعی، سید جواد، حقوق و وظایف شهروندان و دولت مردان، قم: دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری،

۱۳۸۱.

مقالات

۱۹. فلسفی، هدایت‌الله، حق، صلح و منزلت انسانی، مجله حقوقی، سال ۱۳۸۱-۱۳۸۰، شماره ۲۷-۲۶.

۲۰. فلسفی، هدایت‌الله، تدوین و اعتلای حقوق بشر در جامعه بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، سال

۷۵-۷۴، شماره ۱۷-۱۶.

۲۱. کاظمی، سید علی، حقوق شهروندی در قوانین و مقررات ایران در مجموعه مقالات همایش حقوق

شهروندی، تهران: گرایش، ۱۳۸۸.

۲۲. معظمی، شهلا، Street Law و حقوق شهروندی در مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی، تهران:

گرایش، ۱۳۸۸.

۲۳. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، رویکرد جرم‌شناختی قانون «حقوق شهروندی» در مجموعه مقالات

همایش حقوق شهروندی، تهران: گرایش، ۱۳۸۸.

قوانین

۲۴. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۲۵. قانون مدنی ایران

۲۶. قانون مجازات اسلامی

۲۷. قانون کار

۲۸. قانون فعالیت احزاب ایران

۲۹. قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۸

۳۰. قانون خط مشی کلی و اصول برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۶۱

۳۱. قانون حفظ حقوق و آزادی‌های مشروع شهروندان مصوب سال ۱۳۸۳

۳۲. آیین‌نامه قانون و مقررات اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۷۲ و

اصلاحی سال ۱۳۸۴ قوه قضاییه

منابع انگلیسی**کتاب**

1. Brownlie Ian, Principles of Public International Law, Sixth Edition, Oxford University Press, 2003.

2. Griffin, James, On Human Rights, Oxford, 2008

3. Harris D.J., Case and Materials on International Law, Sixth Edition, London Sweet and Maxwell, 2004

4. Rehman, Javaid, International Human Rights Law, Second Edition, Longman, 2010.

5. Shelton, Dinah, Regional protection of Human Rights, Oxford University Press, 2008.

6. Synmonides, Janusz, Human Rights: Concept and Standards, UNESCO, 2000.

امام خمینی (ره):

و از شورای محترم نگهبان می‌خواهم و توصیه می‌کنم، چه در نسل حاضر و
چه در نسل های آینده که با کمال دقت و قدرت و طایف اسلامی و ملی خود
را ایضا و تحت تاثیر هیچ قدرتی واقع نشوند و از قوانین مخالف با شرع مطهر و
قانون اساسی بدون هیچ ملاحظه ای جلوگیری نمایند.

(صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۴۲۲)

مرکز تحقیقات شورای نگهبان

آدرس: تهران، خیابان شهید سپهبد
قرنی، کوچه خسرو، پلاک ۱۲
صندوق پستی: ۱۴۶۳ - ۱۳۱۴۵
تلفکس: ۰۲۱ - ۸۸۳۲۵۰۴۵
info@shora-rc.ir
www.shora-rc.ir